

TOPLUM KALKINMASINDA BAŞARIYI SINIRLANDIRAN SEBEPLER

Bülent ÇAKIM

GİRİŞ

Milletler camiasında, ötedenberi, bir milletin kuvveti veya büyüklüğünden söz edilegelmiştir. Ancak, bunlar için alınan kriterler zamana göre değişen bir takım özellikler arz etmişlerdir. Umumiyetle daha önceki zamanlarda kriter o milletin nüfusu, askerî gücü ve hâkimiyetini fiilen idame ettirdiği toprak büyüklüğü olmuştur. Daha yakın zamanlarda ise işin veçhesi değişmiş ve iktisadî ve sosyal gücün öneminin her şeyin üstünde olduğu bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonlarında bir milleti tanımlamak için en çok kullanılan tabir «iktisaden gelişmek» ve «iktisaden gelişmemek» yahut «geri kalmak» olmaya başlamıştı. İktisaden geri kalmak veya gelişmek söz konusu olduğu zaman bu ayrıma esası «fert başına düşen millî gelirdeki» azlık veya çokluk teşkil etmektedir. Başka bir deyişle geriliğin ekonomik ölçüsü beher nüfusa düşen yıllık gelir ortalamasıdır. Buna göre bir memleketin iktisaden geri olması için kabul edilen, fert başına millî gelirin yılda 200 ilâ 500 dolar arasında bulunmasıdır. Böylece kendini ortaya koyan iktisadî gerilik dünya halkının üçte ikisinin yaşamakta olduğu bir imkânsızlığın ifadesidir. Bu hadiseler çemberini kırmak enerji ve değişiklik hakkında bilgiyi gerektirir. (1) İşte zamanla, bu memleketlerde fert başına düşen millî gelirin arttırılması için bir takım gayretler sarfedilmeye başlanmıştır. Ancak bu noktada ortaya çıkan bir unsur, toplumların içinde buldukları durum olmuştur. Müşahade edilen iktisaden geri kalmış toplumlarda bir atalet ve bir fatalizmin hakimiyetidir. İşte bu muharrikten hareketle bir milletin muasır milletler seviyesine getirilebilmesinin o toplumu bütün yanlarıyla yükselt-

(1) Maddick Henry, *Democracy Decentralization and Development*, Asia Pub. House, London, 963.

mekle mümkün olabileceği idrak olunmuş ve burada ekonomik kalkınmanın yanında veya içinde bir toplum kalkınması mefhumu meydana çıkmıştır.

Toplum kalkınması hakkında bir çok tarifler verilebilir: Ancak bu tariflerin hepsinde de müşterek noktalar bulunmaktadır. En genel ve geniş bir tarif verilmek istenirse «Toplum kalkınması ekonomik ve kültürel gelişmeyi sağlamak üzere bir çevreyi kapsayan çalışmaların tümüne denir.» (2)

Ancak unutulmaması icabeden bir husus, bu kalkınmanın hiçbir zaman tek taraflı olmayacağıdır. Bu hususta Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Ekonomik Kalkınma ve Toplum Kalkınması adlı dergide şöyle denilmektedir:

«Toplum kalkınması tabiri milletlerarası anlamda toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel şartlarını inkişaf ettirmek ve toplumları milletin hayatına intibak ettirmek ve millî gelişmeye tam olarak yardımda bulunabilmek için, hükümet otoriteleriyle halkın müştereken sarfettiği gayretlerden meydana gelen bir vetireyi ifade etmek için kullanılır.» (3)

Umumiyetle toplum kalkınması bakımından bir takım plân ve programların uygulanmasında çeşitli safhaların olduğu görülmektedir. Bütün programların millî bir cephesi olmakla beraber çalışmalar, pilot bölge çalışmaları denilen çalışmalarla başlamaktadır. (4) Bunu takiben alınan neticeler üzerinde bir takım hesaplamalar, değerlendirmeler yapılmakta ve ondan sonra memleket çapında uygulamaya geçilmektedir. Zaten toplum kalkınması hususunda yapılan bütün araştırmalar, esas olarak bu işin gelişiminde üç esaslı faktörün varlığında bahsetmektedir: Bunlardan ilki daha çok hazırlık mahiyetinde olup geriliğin sebeplerinin ilmî bir şekilde etüdüdür ki, harekete geçmek için teori ve gerçekleri elde etmeye yarar. İkinci safhada ise iş biraz daha fiiliyata dökülmüştür. Hergün daha fazla miktarda mümkün olan gelişme ve çözümler hakkında bilgi sahibi olmak ve bunları izah etmek için de sabırla ve pratik yollarla ilerleyerek, demokratik bir baskı yaratacak zorlukları yenmenin metodlarının araştırılıp bazan da yaratılması safhası demek

(2) Yavuz, Fehmi, *Toplum Kalkınması*, Beş Yıllık Kalkınma Plânı adlı seminerden ayrı bası, p. 1. s. 115.

(3) United Nations, *Community Development and economic development*, part one United Nations Printing Office, pp. 1—3.

(4) *Ibid.*, s. 2.

olan pilot çalışmalar yapılır. Bu denemeden doğan, bir muhassıla olduğu gibi bir sonraki etap içinde başlangıçtır; Dolayısıyla bu, yaratıcı yönü ifade eder. Üçüncü esaslı faktör de bundan sonra gelmektedir. Halkın aktif bir kollaborasyonu ve yine halkın görüş açısı bakımından sabit bir şuurluğu... (5) Bunlar muvaffak bir toplum kalkınmasının şartlarındandır.

Ancak muvaffak olmayan toplum kalkınmaları da vardır. Başka bir deyimle her toplum kalkınması beklenen neticeyi veremez. Meselâ ümit edilen sonuca varmak şöyle dursun, bunun üçte birine bile ulaşamadığı görülür. Burada ise toplum kalkınması çalışmasını önleyen bir takım amiller var demektir. İşte bu amiller nelerdir? Bu hususta biz dört grupta incelenmesini mümkün gördüğümüz amillerle uğraşacağız. Bunlar, ekonomik, sosyal, siyasî ve idarî ve son olarak da fiziksel faktörlerin doğurduğu amiller olarak ele alınacaktır.

I — EKONOMİK ÂMİLLER

Muhakkak olan bir nokta varsa o da cemiyet münasebetlerinde, Karl Marx'ın dediği gibi, hâkim olmasa bile en önemli faktörlerden biri de ekonomik faktörlerdir. Bütünüyle ekonomik münasebetlerin seviyesi o toplumun iktisadî refahını gösterir. Bu bakımdan bir toplum şu veya bu şekilde incelenirken, nasıl ekonomik duruma bakmak ve tetkik etmek icabederse aynı şekilde toplumun kalkınmasını önleyen âmiller arasında da ekonomik amillerin yerlerinin tâyini önem kazanır.

a) İktisaden geri kalmış ülkelerde, yatırım, istihsal, istihlâk ve tasarruf münasebetlerinin genel görünüşü.

Bir memleketin iktisaden ileri veya geri sayılabilmemesinin fert başına düşen gelirle ölçülebileceğini daha önce de ifade etmiştik. Bundan çıkabilecek mâna gerilik ile fert başına düşen gelirin azlığı arasında bir paralellik olduğudur. Bu kısaca şu şekilde izah edilebilir: İktisaden geri kalmış memleketlerde istihsal düşüktür. Dolayısıyla fertlerin ellerine geçen inkisam payı veya fert başına düşen gelir de azdır; Bu, fertlerin bütün gelirlerini veya gelirlerinin büyük bir kısmını istihlâk harcamaları şeklinde sarfetmeleri sonucunu doğurur; binaenaleyh yapılacak tasarruf da gayet cüz'î olmakta,

(5) Taylor Mary, *Community Development in Western Sicily*, Documents on Seminar, 1962, s. 8.

tasarrufun cüz'i olması yatırım hacmine tesir etmekte, başka bir deyimle yatırım hadleri otomatikman düşmektedir. Düşük yatırım yapıldıkça istihsalin arttırılması imkânsız görülmektedir. Bir de nüfus hızla artıyorsa o zaman, memleket ileri gitmek şöyle dursun geri bile gidebilmektedir. Kısaca ifade etmek istediğimiz geri kalmış memleketlerin bu durumu için, iktisat literatüründeki tabir, «Geriliğin fasit dairesi» dir. Bu fasit daireyi kırmak için yapılacak şeylerden en mümkün görüneni yatırım hadlerini arttırmaktır. Ancak bu her zaman kolaylıkla tatbik mevkiine konulabilecek bir şey değildir. Nitekim,

«Yatırım fırsatlarının azlığı bilhassa mevcut efektif talebin bünyesinden ve mahdut olmasından ortaya çıkmaktadır. Çok alçak bir seviyede olan hayat standardından dolayı, halkın yekûn nakdî gelirin büyük kısmı gıda, nisbeten iptidai giyim eşyası ve bazı basit ev eşyasına sarfedilmektedir. Yatırım malları için, mevcut talebin de çok mahdut olması makina ve sınaî teçhizat endüstrilerinin de meydana getirilmesine imkân vermemektedir.» (6)

Hal böyle olunca iktisadî durumun toplum bünyesinin her yönüne ve bu arada toplum kalkınmasının bütününe de tesir edeceği bir açık gerçek olmaktadır. Çünkü herşeyde olduğu gibi toplum kalkınmasında da başarı bir finansman meselesinden ibarettir. Kolayca kurulabilecek bir sebep netice münasebeti sonunda varılacak sonuç iktisaden geri kalmış memleketlerdeki yatırım faktörünün toplum kalkınması için gerekli ön faaliyetlerin yapılmasını felce uğratacağıdır. Böylece gereken işlerin yapılması daha başlangıçta tehlikeye düşecek, gayretler bir anlamsızlığa bürünecektir.

b) İrrasyonel bir sermaye terakümü ve feodal düzende kalış.

Geri kalmış ülkelerin en bariz özelliklerinden biri de sermaye terakümündeki nisbetsizlik ve bunun sonucu olarak da ortaya ağalık müessesesinin çıkmasıdır. Sermaye terakümünün nisbetsizliğinden kastedilen şey çok açıktır. Umumiyetle gelir seviyesi düşük olan halk, «fizyolojik ihtiyaçlarını güçlükle karşılayabilmekte» (7) ve bu bakımdan gerekli değil hiç bir türlü tasarrufu yapamamaktadır. Bu tip fakir toplumlarda fertlerin geçim masraflarının büyük bir kısmını gıda maddeleri teşkil eder. Gıda maddeleri ise ziraî istihsalin çok önemli bir kısmını kapsar. Kaldı ki geçim masrafları-

(6) Baran, Paul A., (Çev. Nejat Bengül), *Geri Kalmış Memleketler İktisadi Üzerine*, SBF Dergisi.

(7) Yavuz, Fehmi, *op. cit.*, s. 32.

nın diğer önemli bir kalemi olan giyim eşyasının ham maddesi de ziraatten karşılanır. Bu sebepten az gelişmiş memleketlerde insan gücünü bırakmak ve bunları kalkınma işlerinde kullanabilmek bakımından ziraî maddeler istihsalini ucuzlatmak, diğer maddeleri ucuzlatmaktan daha önemlidir. Çeşitli araştırmaların gösterdiğine bakılırsa, halk imkân bulduğu ölçüde, evvelce kullanmadığı mamûl istihlâk maddeleri satın almaktadır. İstihlak eğilimindeki artış harp sonrası devresinde bir artış göstermiştir. Bu durumda sermaye birikimi yavaşlamaktadır. (8) Bu hususta, geleneksel toplumların çok az tasarrufda bulunabildiklerini ve ilmî hiçbir deneyi gözönüne almadıkları ifade edilmektedir. Halbuki «sermaye tasarrufu, tasarruf ise harcamamak demektir.» İstihlâkden bir müddet için vazgeçmek, tamamiyle vazgeçmek demek değildir; zira tasarruf sermaye haline dönüşünce «ilerde daha fazla istihlâkte bulunma imkânı yaratacaktır.» (9) Bunun anlaşılmasını az gelişmiş memleketlerde sermayeyi elinde toplayan ayrı bir zümrenin meydana gelmesine sebep olmaktadır. Böylece gelir yelpazesi farkları aşırı şekilde artmaktadır. Sermayeyi ellerinde tutan kişiler bunu bir siyasî nüfuz vasıtası olarak kullanmakta ve siyasî iktidara ulaşmaktadır. Meselenin bir de öbür yanı vardır. Sermayenin bu şekilde inhisarî bir hal kazanması esas itibariyle ekonomileri ziraate dayanan bu memleketlerde sermaye yerine işgücünü ikame lüzumunu ortaya çıkarmakta; toprak, böylelikle kıt bir faktör haline gelmektedir. İstihsal vasıtaları oranında işgücü aleyhine çıkan bu değişme, kıt faktör sahibine olduğundan daha da fazla imtiyazlı bir durum kazandırmaktadır. Bu imtiyazlı durum ilerleyerek köylük yerlerdeki halkı geniş bir nüfuz altına koymakta ve bunun sonucu feodal bir düzen manzarası doğmaktadır. (10) Köylü sadece - her zaman olmasa bile- boğazı tokluğuna bu nüfuz sahibi insanların menfaatleri için çalışmak zorunda kalmaktadır.

Bunun iki yanlı sonuçlarından bahsetmek mümkün olmaktadır: Birincisi bu imtiyazlı durumdaki kişiler menfaatlerinden vazgeçmek istememekte, ikincisi de buna müsteniden yapılan baskı

(8) Lilienthal David E. (Çev. R. Keleş), Köylerden Şehre Akın...İller ve Belediyeler Dergisi, s. 205. s. 527.

(9) Ward, Barbara, *The rich nations and the poor Nations*. W. W. Norton and Co. Inc., N. Y., 1962, pp. 28.

(10) Bu hususta bk. Kazgan, Gülten, *Köyün Ekonomik ve Sosyal Kalkınması*, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1964; Ayrıca Bk. Aren, Sadun *Kalkınmayı Sınırlandırıcı Rolü Bakımından Ziraat* SBE Dergisi, Cilt 10, 5, 25.

halkta bir uyanışı önlemekte, toplum kalkınması edebî değerinden ötede hiçbir şeyi ifade etmez olmaktadır.

c) Köy hayatında dejenerasyon ve düzensiz bir şehirleşme.

Geri kalmış memleketler köy hayatı bakımından ayrı bir özellik gösterirler. Daha çok bu özellikler köylülerde bir takım âdet ve alışkanlıkların terkedilememesi şeklinde tavsif olunabilir.

«Geri kalmış memleketlerin hemen hepsinde köylük yerlerde yaşayanların büyük çoğunluğu teşebbüs kabiliyetini kaybetmiş hurafelere inanan, teknik bilgiden yoksun kimselerdir. Bunlar yerine göre, asırlar boyunca cahil din adamları, toprak sahipleri, şehirliler tarafından istismar edilmiş ve sindirilmişlerdir. Bu şekilde elindeki azı da kaybetmemek için daha çok şeyler peşinde koşmamak onlar için bir hayat prensibi ve acı bir gerçek haline gelmiştir.» (11)

Dolayısıyla bu insanlar, bu yerlerde her türlü yenilik düşüncesinden uzak yaşamakta ve daha doğrusu içinde bulunduğu ekonomik yetersizlikleri yenmek için hiçbir gayrette bulunmamakta ve daha da garip bir şekilde, bir mücadeleden kaçarcasına irrasyonel olarak ve bilhassa genç nüfus için daha fazla miktarda olmak üzere şehirlere doğru akmaktadır. Buna binaen geri kalmış ülkelerde köy problemleri değil, asıl şehir problemleri başağrısı teşkil etmektedir. Çünkü bu ülkelerdeki milyonlarca insanın köylerden ve kırlardan şehirlere ümitsizcesine akını şehirleri doldurmaktadır: tıpkı tarihteki büyük göç hareketleri gibi.. Bu nüfuz akımları şiddetli toplumsal gerginlikler yaratmaktadır. Fakir insanlar şehirlere geldikçe, yeni bir şehir sınıfının kuvveti artmaktadır ki bu şehirde en kötü şartlarda yaşamakta olan sınıftır. Buna rağmen «şehir hayatı ve şehirsiz çalışma alanları bilhassa köylük yerlerde normalden fazla yaşlı nüfus kalması sonucunu doğuracak bir çekme kuvvetine sahiptir.» Bunun ortaya çıkardığı sonuçlar arasında muhakkak ki en önemlilerinden biri de köyde kalan «yaşlı halkın muhafazakâr ve geleneksel davranışlarının» değişmemesi yanında bunları daha genç nesillerin yüklerine ortak olmamak suretiyle gerekli hamlelerin yapılması hususunda bir «isteksizlik sebebi» olmalarıdır. (12) İşin bir başka vechesi de unutulmamalıdır. Köylük yerlerde yaşayanlar, imkânların darlığının doğurduğu sebeplerin beslediği çeşit-

(11) Yavuz, Fehmi, *Şehircilik*, SBF Yayını, Ankara, 1962, s. 122.

(12) *Ibid.*, s. 50.

li ümitlerle büyük merkezlere vardıklarında çoğu zaman umduklarını bulamamakta ve hayal kırıklığına uğramaktadırlar. Bunun sebepleri ve sonuçları şöyle açıklanmaktadır:

«Büyük merkezlerdeki iş imkânları ve yatırımlar yeni gelen iş gücüne iş yeri sağlayacak hacimde olmamaktadır. Büyük şehirlere gelenlerin pek çoğu baba ocaklarından ve köylerinden çok uzaklaşmış olurlar. Bu sonuç onlar için bir bakıma dönüş imkânlarının ve maddî ve manevî destek görmenin azalması veya kalmaması demektir. Öte yandan da çevrelerinde önemli bir rol oynayan toplum kontrolü ve baskısı da büyük merkezlerde ya tamamen kalkar veya çok hafifler. Bu şartlar içinde bunların pek çoğu kendilerinden evvel gelerek bu büyük şehir burgacına kendisini kaptırmış olanların izinde gitmek suretiyle zamanla sıhhatlerini ve ahlâklarını kaybettirecek işler tutmak zorunda kalırlar. Sonunda ne toplum bunlardan faydalanır ne de kendileri büyük şehirlere gelirken hayal ettiklerine kavuşurlar.» (13)

Böylece büyüklüğü kendi iktisadî tabanının çok üstüne çıkan bir şehirleşme sonunda, köy bünyesi dejenerasyona uğradığı gibi bu büyük merkezlerde de amme hizmetlerinin görülmesi paralize olmakta, türedi meslekler ortaya çıkarak toplum bakımından iş gücü kaybına sebebiyet verilmekte ve böyle şehirler millî ekonomiye kattıklarından çok istihlâk etme durumuna girmektedir.

d) Topraksızlık meselesi ve reform.

Toplum kalkınması bakımından önemli bir engel de evvelce söylendiği gibi toprakların muayyen ellerde toplanmış bulunmasıdır. Umumiyetle bütün geri kalmış memleketlerin iktisadiyatı ziraate dayandığı için toprakların büyük bir kısmının nüfusun küçük bir yüzdesinin elinde bulunması bunu bir mesele haline getirmektedir. Daha evvel de işaret edilmiş olduğu gibi bu toprakları ellerinde bulunduranlara imtiyazlı bir durum sağlanmakta ve bu imtiyazların sonuna kadar kullanılması ile siyasî iktidar mekanizması bu kimselerin eline geçmektedir. Tabiatıyla, parlâmentosu olan memleketler için durum daha az endişe vericidir. İş bütün acılığı ile şahsî iktidar rejimlerinde ortaya çıkmaktadır. Ancak hangisi olursa olsun, imtiyazlı bu şahıslar elde etmiş oldukları avantajlardan vazgeçmek değil, en ufak bir tâvize bile yanaşmadıklarından mesele her zaman alevli bir konu olarak kalmaktadır. İmtiyazlı bir zümre kanunları çıkarmak yetkisini de şu veya bu şekilde elinde bulundurduğundan vaziyetin ıslahı için hiç bir şey yapılamamakta, halk-

tan yana olanlar, halk için çalışanlar, karakuşî hükümlerle damgalanmakta ve problem geri kalmış ülkelerin istiklâlleri için bir «Demokles Kılıcı» olmakta devam edegelmektedir. Sosyalizan tedbirler alınmazsa bu memleketler çok daha ağır bir şekilde aşırı sol rejimler gelebilir.

Durum nasıl düzeltilebilir? Yapılması gereken reform nasıl yapılmalıdır? Biz toprak reformunda toprakları küçücük parçalara bölünüp halka dağıtılmasını anlamıyoruz. Bilâkis topraklar, toplu halde tutulmalı ve esaslı teknik yardımlarla ve ilgililerce ön görülecek diğer tedbirlerle rantabilite arttırılarak halkın istifadesine daha elverişli bir ortam yaratılmalıdır. Kanaatimizce ancak bu şekilde yapılacak bir toprak reformu başarılı olabilir. Yoksa, mesnetsiz bir toprak tevziatı o memleket dahilinde manâsız iç huzursuzluklar çıkarmaktan başka bir sonuç vermez.

II — SOSYAL ÂMİLLER

Bir memlekette yapılan toplum kalkınması çalışmalarında başarıyı önleyen bir takım âmiller de cemiyetin bünyesinde bulunan âmillerdir ki bunları sosyal âmiller diye adlandırmak mümkündür. Zaten, «kalkınma bir sosyal değişme problemidir.» (14) Bir çok ülkelerde değişiklik toplumda bir dengesizliğe sebep olur. Dışardan bakanlar için çok basit olan bir değişiklik aslında o toplum için bir hayli ihtilâlcî, radikal ve bazan felâketli olabilir. Ancak bu değişiklik bir anlamda geleneksel sınırların kırılmasıdır ki bu fert ve cemiyet arasında karşılıklı bir etki-tepki münasebetinden doğacaktır. Bu değişiklik için şunları söz konusu etmek kabildir:

a) Halkta yerleşmiş kötü alışkanlıklar :

Toplum kalkınması, hakkında söylenilenlere bakılırsa, içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel şartlardan memnun olmayan ve bu şartları geliştirmek isteyen kimselerin bulunduğu var sayımına dayanır. Topluluğun henüz bu manevî seviyeye ulaşamadığı hallerde ise, çeşitli vasıtalarla bu seviyeye tutturulmalıdır. Yani insanlara hallerinden memnun olmama ve daima daha iyiye doğru yürüme öğretilmelidir. Halbuki geri memleketlerde halk böyle

(14) Staley Eugene, *The Future of Underdeveloped Countries*, Harper and Bros,

düşünmek bir tarafa, bu düşünceyi yaratacak vasıtalarından da kaçmaktadır. Umumiyetle geri bölgelerde halkta hâkim olan kötü alışkanlıklar arasında hurafelere inanç, dejenere edilmiş dinî prensiplerin şekil ve kalıp haline gelmiş kalıntılarının tesiriyle rasyonel hareket etmek denilen şeye rastlanılmaktadır. Bu rasyonel hareket etmemek, sınırları çizilemeyecek kadar geniş bir saha içinde hükümandır. Meselâ, «zaman, geçirilmeye çalışılır; kullanmak, faydalanmak, değerlendirmek için en ufak bir gayret bile sarfedilmez.» (15) Bunun yanında kan davaları, tarikat çatışmaları işin başka bir enterasan tarafıdır. Ayrıca bu memleketler halkı arasında bir «atalet psikolojisi» nin varlığından da söz edilebilir. Bunun sebepleri arasında müzmin fakirlik ve sömürülmenin yarattığı bir ümitsizlik vardır. Ayrıca değişme hususundaki inançsızlık, şüphecilik üzerine inşa edilmiş hayat görüşü de, meselenin daha da komplike hale gelmesini doğuran sebeplerdendir. «Halk fiziksel çevresinden de önce kendi kendini-sınıflar ve ırklar arasındaki münasebeti de kapasayarak- inkişaf ettirmelidir» (16) ki bir çıkış imkânı belirebilsin. Bu çıkış tabiatıyla muazzam bir sermayeye ihtiyaç gösterecek ve hemen her şeyi modofiye etmek icab edecektir. Halbuki bu toplumlarda, geri görünüşlerinin en büyük delili olarak yeniden yaratmaktansa eskiyi olduğu gibi muhafaza etmek tandansı vardır. (17)

Zaten bu husus bütün bu konuyla ilgilenenlerce müşahade edilmiştir. Kültür değişmeleri üzerinde durulurken doğrudan doğruya temas ile meydana gelen hadiseler başlıca üç grupta mütalâa ediliyor:

(1) Empoze edilen veya mecburî bir kültür değişmesi esnasında meydana gelen hareketler.

(2) İçtimaî kültür karışmasına dair hareketler.

(3) Yerli hareketler.

Bunlardan birincisinde hâkim tâbi münasebeti var; ikinci de ise arzu ile karışma var ki bunu daha psikolojik bir olay olarak tanımlamak mümkün. Yerli hareketler ise ilk iki hareketin başarısız

(15) Mead Margaret, *Cultural Patterns and Technical Change*, Menton Books, N. Y., 1959, s. 52.

(16) Staley, *op. cit.*, p. 203.

(17) Ward, *op. cit.*, p. 34.

sonuçlarından doğan hayal kırıklığı ve ümitsizliklerin başlattığı hareketlerdir. Gelişmeyi en çok sevebilecek gibi görünen toplumlarda bile kültürde meydana gelen değişiklikler fert için rahatsızlık yaratmakta, hoşnutsuzluk ve manevî huzursuzluklara sebep olmaktadır. Ayrıca yeni kalıplarla birlikte gelen, mukayeseden doğan aşağılık kompleksi ile halihazırda öğünecek bir şey bulamayan cemiyet, mazisinin hayalî veya hakikî zaferleri ile kendisini avutmağa çalışacak ve bu nev'i tatmin arzularının şiddet kazandığı anlarda kültürünün geçmişe ait bazı unsurlarını da ihya etmeğe çalışacaktır. (18)

b) Memurda yerleşmiş kötü alışkanlıklar.

Daha hafif tâbiriyle denildiği gibi, gelişen memleketlerde, idarenin en önemli özelliklerinden biri de memurların halka nisbetle oldukça tahsilli bulunmalarıdır. Bu ortaya bir mahzur olarak çıkmaktadır. Zira az çok tahsilli olan memur, halkla olan münasebetlerine irrasyonel bir takım faktörler katmayı vazifesinin icabı imiş gibi telâkki etmektedir. Bu irrasyonellik bir üstten bakma, bir nemelâzımcılık, bir yukarıya arzetme ve benzeri şekillerde tezahür etmektedir. Halbuki bugün bütün demokratik ülkelerde, devletin ve kamu idarelerinin sadece halka hizmet için kurulduğu kabul edilmektedir. (19) Bunun böyle olması icap ettiği kadar durum da tamamiyle tezattır ve öyle ki, halkta artık bir memur korkusu başlamıştır. Zihinlerde devlet memuru kavramı, emir ve daha kötüsü vergi tahsili kavramlarıyla birleşmiştir. Memur, halkla birlikte ızdırap çekme ve halk gibi hissetme bakımından sempatik görünmek zorunda olduğunu unutmaktadır. Halka yanlış davranan memur sosyal bir takım tezatların yaratılmasına sebep olmaktadır. Bunun yanında halk devleti bir yardımcı değil, bir umacı olarak görmekte ve dolayısıyla katılması icabeden herhangi bir iş oldutu zaman kaçmakta ve böylelikle memurun hatalı hareketleri zararlı sonuçlar doğurabilmektedir. (20) Görüldüğü gibi yeterli bir eğitimden mahrum memur sınıfı halkla olan münasebetlerinde hareketlerini doğru ayarlamadığı takdirde ortaya bir takım kötü sonuçla çıkması mümkün olmaktadır. Ancak mesele sadece bu da değildir İdarenin kendi içinde de memurların tutumu ortaya yeni yeni

(18) Kültür değişimleri ile ilgili geniş malûmat ve bilhassa Türkiye örneği için bk. Turhan Mümtaz; *Kültür Değişimleri*, İstanbul, 1959, s. 116 - 119.

(19) Güzelîş İsmail, *İdarede Baskı Grupları*, İstanbul, 1964, s. 56.

(20) Yavuz Fehmi, *Memleketimizde Toplum Kalkınması*, s. 36.

problemler çıkarmaktadır. Mes'uliyet duygusu taşımayan bu insanlar yapılması gereken işlere icabeden önemi vermemektedirler. Bunun idarî bir kaos doğuracağı aşikârdır.

Bir başka mesele de muayyen işlerin gerçekleşmesi için muayyen formüllere baş vurmamak icabetmekte olmasından çıkmaktadır. Meselâ, geri kalmış memleketlerin çoğunda aracı adı verilen nüfuz sahibi kimseler, halkın işleri için memura muhatap olmakta ve böylece memur hizmeti muayyen gayelerle karşısına çıkan bu adamın icra ettiği baskı sonucu yapmak zorunda kalmaktadır. Zaman zaman işin bu noktasında rüşvet müessesesinin de göz önüne geldiği bir vakıadır. Böylelikle memurlar kötü olarak tavsif edilebilecek davranış ve tutumları ile amme idaresinin ana gayesi olan halka hizmet sloganından uzaklaşmaktadır.

Bunun yanında bir mühim noktayı da gözden kaçırmamak gerekir. Memurdaki kötü alışkanlıkları sadece anlamı kapasite ve kapasitesizliklerine bağlamak haksızlık olacaktır. Hakikaten göz önüne alınması icabeden bir de idarenin genel tutumu vardır ki memurun davranışını bunun tümü içinde değerlendirmek lâzımdır. İdarenin kendini tecrit etmekten çok daha önemli işleri olsa gerektir. Ancak idare kendisini halktan uzak tutmaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanmış memleketlerde bir de halk merkezî idareyi desteklemeğe çağrıldığında yıllar süren iteatsizlik ve mukavemetin sebebi, idaredeki hizmetliler hakkında radikal bir takım tedbirlerin öngörülmesidir. Kaldı ki memlekette siyasî havanın da tesiri bir hayli mühimdir; hele siyasî partilerin mevcut bulunduğu bir devletteki idare mekanizmasından söz edildiği zaman durum tahminlerin de ötesine gidebilecektir. (21)

c) Din

Ernest Renan «din insan tabiatının en yüksek ve çekici tezahürlerinden biridir» diyor. Tarihî gelişimler bunun doğruluğunu göstermektedirler. Nitekim uzun zaman din ve devlet bir arada yürütülmüş ve düalist bir görüş siyasî mekanizmaya hâkim olmuştur. Ancak vuku bulan bir takım hadiseler üzerine din ile devlet işlerinin ayrılması yolunda bir temayül belirlemiştir. Batının büyük toplumları bu yolda daha sür'atli bir ilerleyiş yapabilmişler ve «görmekle mükellef olduğu siyasal, kültürel, idarî ve askerî işlere dini

kariştirmayan» anlamına lâik devleti gerçekleştirmişlerdir. Nitekim bu toplumlarda «din, tıpkı öteki kurumlar gibi toplum hayatını yaratan şeylerden biri olarak bütün öteki kurumların dışında kalmak durumunda olup, devlet kelimesinin tam mânası ile lâiktir.» (22)

Buna mukabil az gelişmiş toplumlarda din umumiyetle bütün ferdî ve kollektif münasebetlere tesir eder mahiyettedir. Bazı ahvalde bir hukuk düzenini de beraber getirmekte ve insanlığın bütün yönlerini ıslâh etmek iddiasında bulunmaktadır. Ancak, aslında unutulmaması icabeden bir faktör de evrensel olsun olmasın, dinlerin nihayet bir takım sosyolojik şartların vukuu halinde ortaya çıkması ve dolayısıyla sadece o zamana has bir takım kalıplar getirilmesi ve büyük ölçüde reform kabul etmemesidir. Bu medeniyetin hızlı ilerleyişi ile din arasında bir boşluk yaratmaktadır. Kaideler, umumiyetle icaplarla taban tabana zıt olmaktadır. Dinin bilimsel izahını yapanlar, bunun menşeyini üç esaslı faktöre bağlamaktadırlar: Korunma içgüdüğü, merak, sempati... Ancak, yine ilim açısından görüldüğüne göre zamanla din, yine din adamları elinde bir silâh olmuş ve onu yaratan topluma doğru dönmüştür. Bu noktada zamanımızda din istismarı adıyla anılan dinin kişisel menfaatler için alet edilmesi vetiresi başlamıştır. İnsanlar genel olarak manevî meselelerde zayıf olmaktadır. Bu bakımdan din adamları kendi çıkarları için dinleri yanlış yorumlamaktan kaçınmamışlar ve halkın büyük bir kısmı bütün geri memleketlerde müşterek olarak mistik bir hava içinde asıl önemli şeyin dinden sonraki hayat olduğu teranesiyle tembelliğin dinî mazeretini bulmuşlardır. Zamanımıza kadar gelen bir başka felsefe de Nirvana'ya gidiştir. Bir lokma bir hırka felsefesi... Dünyadaki refahın kötülüğü, rahatlığın ileride cezasının çekileceği ve benzeri bir dizi mantıksız şey. İşte bu dinsel etkilerin şiddetli bazı yerlerde kabile şeyhlerinin nüfuzlarını yürütebilmeleri yaşlı ve bazı eski kafalı kimse-lerin direkt tesirleri ve aşiret hayatının kapalı yaşayış şekli bu yersiz inançların nesilden nesile geçmesini temin etmiştir. (23)

Tabiatıyla bu şekilde kalıplarla gelen ve yürüyen dinler, cemiyet hayatının ilerlemesinde uzun müddet bir duvar vazifesi görmüş, insanlar bu duvarın ötesine geçmek için bir gayret göstermemişler, sonuç olarak da ortaya bir gericilik mefhumu çıkmıştır. Geri-

(22) Bayur Hikmet, *Lâiklik*, Devrim Ocakları Yayını, İstanbul, 1954, s. 17 ve 34.

ciliğin tek dayandığı istismara son derece müsait din kaideleri olmuş, ve herhangi bir çağda moda olan bir takım ithamlar da buna eklenerek her yenileşmeye yönelmiş hareket din kaidelerine uygun olmadığı gerekçesiyle baltalanmıştır. İşin acı tarafı toplum kalkınmalarıyla uğraşan geri kalmış memleketlerde idarenin dayanağı olacak mahallî kanaat liderlerinin çoğunlukla bu tesirler altında kalanlar veya direkt olarak bu tesiri yaratanlar arasından temayüz etmek durumunda olmalarıdır. Haliyle bu, bir otorite çatışması meydana çıkarmakta ve maalesef zaman zaman bundan din devlete galip olarak çıkmakta ve cemiyet ve insanlık yönünden kayıplar verilmektedir. Hakikatlerden uzun zaman haberdar olmamış insan toplulukları aldatılmaya devam edilmektedir. Bu aldatılma bilhassa politik alanda şiddetle kendini göstermekte ve siyasî nüfuz kazanmak için basit din gösterilerinde bulunmak yetmektedir. Böyle bir menşei olan siyasî iktidar da meselelerin derinine inmekten kaçmakta, insanlar iktidar değişmesi zamanlarında akla gelmekte ve bu böylece sürüp gitmektedir.

d) Yeni sosyal değer hükümlerinin gelişip yerleşmesine olan direnç.

Bir toplumun kalkınması bahis konusu olduğu zamanlar, asıl önemli olan nokta insanların zihinlerinde neler olup bittiğidir. (24) Bir zamanlar birisi, çağımızın ayırıcı vasfının milyonlarca kadın ve erkeğin istikballerine kötümserlik ve ümitsizlikten çok ümitle bakmaları olabileceğini söylemişti. (25) Bu hakikaten doğru olabilir. Ancak, insanların kafalarında yerleşmiş fikirleri hiç olmazsa şöyle bir sarsabilmek ve yenilere yer açabilmek şartıyla problemin halli aslında hayli zordur. Zira insanların hepsi yeni fikirleri aynı tepkilerle ve aynı çabuklukla kabul etmezler. Bu bakımdan, insanları 5 ayrı grup içinde mütalâa etmek mümkündür. Bu 5 grup şöylece sıralanabilir:

Aceleciler : Varlıklı, okur - yazar, gezmeyi seven, birinci elden bilgi sağlayan, işlerinde kumar oynayan kimselerdir. Yeni fikirleri biraz da fantazi olsun diye kolay kabul eden gruptur.

Deneyiciler : Bunlar düşünüp deneyerek çalışırlar, sentezci bir görüş tarzları vardır. Yeni fikirleri belirli kriterlere göre kabul ederler.

(24) Staley Eugene, *op. cit.*, s. 202.

(25) Outlook for Community Development, Community Development, N. Y., 1960, p. 33.

Mahallî liderler : Evvelki iki grubun hareketlerini oportünistçe değerlendirerek halkkitlelerine tekaddüme çalışırlar.

Halk kitleleri : -ki çoğunluktadırlar- daha çok liderlerin hareketlerini kollarlar. Yeni fikirleri kabul etmek bakımından her türlü tesire açık olmalarından dolayı bariz bir özellikleri yoktur.

Muhafazakârlar : Her türlü yeniliğe karşı olanlar. (26)

Mamamfih herkesi bu beş gruptan birinde telâkki etmek imkânı pek yoktur. Aynı gruptaki kimseler farklı davranışlar gösterebilirler. Bütün memleketler bir ileri gitme yarışına girmiş vaziyette-dirler. Bu yarışmada geri kalmış memleket halklarına düşen yenilikleri rastgele değil, belirli bir düzen içinde ve kalkınma için yapılacak plânların amaçlarına hizmet edecek bir şekilde benimsemektir. (27) Ancak bu iş bir hayli zor olacağına benzemektedir. Çünkü umumiyet itibariyle insanların bir işe başlamaları kolay olmakta, fakat sonunu getirmeleri aynı derecede kolay olmamaktadır. Herhangibir işi yarım bırakmak insan karakterinin en bariz vasıflarından- dır. Küçük çapta değişmeler her zaman rastlanan şeylerdendir. Muayyen bir elitin bir takım batı kalıplarını benimsemesinden öteye gitmeyen bu değişme halka intikal etmek için uzun vakit istemektedir. Ancak, eski değer sistemlerinin tamamen veya ebediyen diyebileceğimiz bir şekilde gidebilmesi için yeni bir ahlâk anlayışının medeniyete giden yol üzerinde ışık tutması lâzımdır. Genel olarak, toplum kalkınmasının amaç ve ilkelerine uygun olarak insanlara yeni fikirleri kabul ettirmekte özel bir eğitim yol ve yöntemine başvurmak gereklidir. Başka memleket değerlerine göre yeni sosyal değerler hususunda yapılan öğrenimin beş ayrı safhası vardır.

aa) *Farkında olmak* : Bu safhada insanlar bir konu hakkında çok geniş bir bilgiye sahip olur.

bb) *İlgilenmek* : İlgili merciden ilgilendiği şey hakkında malûmat istenir.

cc) *Hesaplama* : Bu safhada alternatifler ve bunların yaşama şartları düşünülür.

dd) *Deneme* : Hesaplama sonucu varılan neticeler bir denemeye tâbi tutulur.

(26) Yavuz Fehmi, *Memleketimizde Toplum Kalkınması*, s. 22.

(27) *Ibid.*, s. 22.

ee) *Uygulama* : Kendi imkânlarına göre başarılı denemeden sonra en geniş çapta tatbikata geçilir. Toplum kalkınmasıyla birinci ve beşinci arasındaki süre azaltılmaya çalışılmaktadır. Böylelikle yeni sosyal değerleri kabul etmek için bir öğretim safhasından geçebilecek insan toplum yönünden kazanılmış olmaktadır. (28)

Adına modernleşme denebilecek bu yenilik hareketleri dünyanın her yerinde ihtilâller halinde başlamış, fakat hiçbir yerde henüz tamamlanmamıştır; Maamafih bu önüne geçilemez bir temayüldür. Bütün dünya modernleşme, yeni şeyleri, yeni fikirleri kabul etme yolundadır. (29)

d) *Eğitim yetersizliği* :

Bir toplumun şimdiye kadar anlatılan ve ileride anlatılacak bütün ayak bağlarından kurtulması probleminin anahtar kelimelerinden biri de eğitimidir. Ancak eğitimle yeni fikirlerden ve yeni tekniklerden insanlar haberdar edilebilirler, halkın teknolojik ve kültürel seviyesi yükseltilebilir. (30) Bu bakımdan «Ne tip olursa olsun eğitim sahasında yapılacak kadar ristörn getirebilecek bir yatırım düşünülemez.» Bu böyle olduğu gibi, herhangi bir demokratik müessesenin de halk eğitilmiş olmayınca ne dereceye kadar işleyebileceği şüphe götürür. İnsanlar medenî hak ve vazifeleri anlayıp idrak etmek ve kompleks dünyada kompleks bir toplum hayatı için hazırlanmak zorundadırlar. Tesirli ve demokratik bir eğitim sistemi yaratabilmek için de büyük ölçüde kapitale ve yatırıma ihtiyaç vardır. Buna mukabil geri kalmış memleketlerde yapılan, tamamiyle aksi olmuş, rasyonel bir eğitim tatbikatı yerine, halk eğitim bakımından kendi başına bırakılmıştır. (31)

Toplum kalkınması bakımından ele alındığında eğitim sadece okul eğitimi anlamında alınmamalıdır; bilâkis en geniş anlamıyla bir yetişkinler eğitimi de anlaşılmalıdır. Bu eğitimin sonucu olarak köy toplulukları kendi meseleleri üzerine daha derin bir hassasiyetle eğilebilir ve onları halletmek için daha mütecanis bir şekilde bir araya gelebilir ve daha önemlisi faydalı gayretler gösterebilir ve bu yolda teşkilâtlanabilirler. (32)

(28) *Ibid.*, s. 22 - 23.

(29) *Ibid.*, s. 23.

(30) Taylor Mary, *op. cit.*, s. 9.

(31) Staley Eugene, *op. cit.*, p. 232.

(32) Dinçer Nahit, *Toplum Kalkınması Elemanlarının Çalışmalarını Düzenleyen Metod ve Prensipler*, İller ve Belediyeler Dergisi, s. 208, p. 87.

Bir de şurası kaydedilmelidir ki iktisaden az gelişmiş memleketlerde girişilecek toplum kalkınması tecrübesi eğitimin bizzat kendisi olacaktır. Bu memleketlerdeki problemleri inceleyen sosyologlar ilkel cemiyetlerde ileri bir sosyal duygu ve kollektif sorumluluk hissini varlığına işaret ederler. Bunun varlığı ile başlaması mümkün olabilecek bir toplum, kalkınması hareketinin başlaması, kitle eğitiminin ta kendisi demek olacak ve böylelikle, nüfusun en faal ve tecrübeli elemanları nezdinde yapacağı dikkatli çalışmalar kollektif olacak, müsbet bir sonuç verecektir. (33)

Eğitime önem verilmemesinin objektif ve sübjektif sebepleri bulunabilir. Kapital ve öğretmen yetersizliği hemen akla geliveren objektif sebeplerdendir. Ancak, bunun yanında halkı bilhassa cahil bırakmak isteyecek ve bu suretle net avantajlarını uzun vadeli muhafaza etmek arzusunu gösterebilecek parlamentoların çoğunlukla olması yüzünden de eğitim sisteminin uzun bir süre ihmal edilmesi mümkündür.

Muhakkak ki bu, cahil halkla «intelligentia» arasında büyük bir ayrılık doğurmaktadır. İyi bir eğitim görmüş sosyal elit halkın problemlerini anlamamakta ısrar etmekte ve kendi menfaatlerinin dar sınırlarından öteye çıkmamaktadırlar. Bunun doğurduğu tehlikeyi farkedenden memleketler bir çare olmak üzere yabancı uzmanlarla meseleleri halletmek yoluna tevessül etmek istemekte, ancak bunun sonunda elde edilen raporlar hayli komik olmaktadır. Zira bunlar geri kalmış memleketlerin problemlerini kendi memleketlerindeki şartları düşünerek çizmeye kalkmışlar, dolayısıyla sonuç sıfır olmuştur. (34)

Her şeyden önce, şayet varsa, eğitim felsefesinde bir değişiklik yapılmalı... Çünkü hemen bütün geri kalmış memleketlerde eğitim sistemi teknik eleman yetiştirmekten çok seçkin bir elit yaratma yönünde gelişmiştir. (35) Teknik eleman yetiştirilmesi ekonomik ve sosyal güçlükler memleketlerinde problemlere pratik bir çözüm yolu getirilmesi demek olacaktır.

f) Mahallî liderler meselesi.

Toplum kalkınması esas olarak mahallî katılma ve inisiyatife dayanan, haricî eksperlerin vazifelerinin ihtisasları dahilindeki yar-

(33) Milhaud Maurice, *Toplum Kalkınması Metodunun Prensipleri ve Kıymeti*, İller ve Belediyeler Dergisi, S. 206, ss. 564 - 565.

(34) Kirby Fay, *Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları, Ankara, 1962, s. 34.

(35) Staley, *op. cit.*, p. 234.

dımları yapmaktan öteye geçmediği bir seri hareketlerdir. Esas yük görüldüğü gibi kalkınacak toplumun kendisine düşmektedir. Burada toplumu yönetecek bir takım insanlara ihtiyaç kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira böyle bir liderin olmadığı halde gayretler bir kaos olmaktan öteye gidemeyecektir. İyi niyetli bir tarife göre, mahallî liderler, müşterek gaye için iyi niyet ve enerjilerini bir karşılık beklemeden seferber edecek, en düşük seviyede mesuliyeti yüklenecek ve halkın dilek ve ihtiyaçları için daha üst derecedeki gruplarla daimî bir temas halinde bulunabilecek kimse-lerdir. (36) Böylece mahallî liderlerin esas fonksiyonunun idare ve onun eksperleriyle halk arasında bir bağ gibi hareket edebilmeleri olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Geri kalmış memleketlerin hemen hepsinin müşterek tarafı da bu mahallî liderlerin biraz otoriteye mtemayil olmalarıdır. Böyle olunca toplum kalkınmasının hakikî anlamında demokratik olabilme imkânları tüketilmekte, buna mukabil iş bir zorlama safhasına girebilmektedir. Meselenin bir başka yönü de, bu tip bir liderin halkın asıl ihtiyaçlarını aksettirmek yerine, kendi sahip olduğu fikirleri tatbik sahasına koyabilmek için durumdan faydalanmak fırsatını elinde tutmalarıdır. Onun için hakiki bir toplum kalkınması çalışmasının yapılabilmesinin ancak hakiki anlamda iyi mahallî liderlerin bulunup bunların kuvvetlendirilmesiyle imkân dahiline girebilecektir. (37)

g) Aydın halk ayrımı.

Gerikalmış memleketlerin en büyük özelliklerinden biri de aydının cemiyetten tamamiyle kopması ve memleket meselelerine umumiyetle ayrı bir açıdan bakması, daha açıkcası memleket meselelerini anlamaması ve anlamak için de bir gayret sarfetmemesidir. Kaldı ki aydınlar değil halkla veyahut aydın olmayanlarla, kendi aralarında dahi bir mutabakata varamamışlardır. Bu mânada aydınlık batı kalıplarını aynıyla benimsemek ulusal bir geçmişi inkârla milletin asıl meselelerine hiç ilgi duymamak demektir. Halbuki aydınlar bütün millî problemlere halkın gözüyle bakmak mecburiyetindedirler. (38) Bu prosesin tahlili yapıldıkça gerikalmış memleketlere has bir durum ortaya çıkmaktadır. Halk arasında yetişen aydınlar, zamanla kendilerini memleket meselelerinin üstünde görmekte dirler. Haliyle bu aydınların tesanüitten mahrum olarak

(36) International Review of Community Development, No. 3, 1959, p. 7.

(37) Community Development, No. 5, p. 42.

(38) Kirby, *op. cit.*, s. 66 - 67.

meydana getirdikleri orta sınıf zayıf kalacak, maziden tevarüs edilen gerilik ve fakirlik dolayısıyla bunlar cemiyette üzerlerine düşen yol göstericilik vazifesini isteseler de yapamayacaklardır. (39)

h) Kadın hakları meselesi.

Yirminci yüzyılın karakteristik vasıflarından biri de dünyanın her yerinde sonsuz değişmelerin meydana gelişi. Bir çok sahada, bir çok şekillerde meydana gelen bu değişiklikler arasında «kadınların statü ve rolünde vukubulan değişiklik önemli bir yer işgal eder.» (40) Ancak bu yüzyıldadır ki, kadınlar erkeklerle hemen her hususta eşit hak sahibi olmuşlar ve cemiyet hayatında aktif bir unsur haline gelmişlerdir. Ne yazık ki, konumuz olan memleketlerde kadın halâ ikinci sınıf vatandaş olmak durumundadır. Bu durum toplum kalkınması açısından bakıldığında bir kaçan fırsat olarak görülebilir. Nitekim;

«Kadın toplum kalkınmasında büyük bir rol oynayabilir. Kadınlar toplum kalkınması hareketlerine iştirak ettirilirse kendi şartlarını geliştiren, erkekleri yeni tekniği kabule ikna eden, çocuklarını yetiştirirken tutacakları yolla toplumun geleceğine şekil ve yön veren birer unsur olacaklardır. Yeni fikirlerin ve metodların çoğunluk tarafından kabulünü kolaylaştırmakta kadın önemli bir rol oynar. Kadının kendisi ve çocukları için daha iyi bir hayat istemeği öğrendiği bir yerde ekseriye ailede olağandışı bir gayret sarfetmek yeni bir şeyi denemek arzusu canlanmaktadır. Böylece istihsalın ve gelirin artması sağlanabilmektedir. Öte yandan bazı hizmetlerin ve kolaylıkların sağlanması ya da geliştirilmesi özellikle kadınları ilgilendirir... Kadınlar devlet hizmetlerinin ölü zaviyesinde kalmaktadırlar; bu bakımdan tedbir alınmalıdır.» (41)

III — SİYASÎ ve İDARÎ ÂMİLLER;

Gelişen memleketlerde âmme idaresine düşen görev sanayileşmiş memleketlerinkini kat kat aşmaktadır. Âmme idaresi her şeyden önce her türlü cihazlanma faaliyetinin zaruri desteğini teşkil etmektedir. İster bir toprak reformu, ister bir sulama programı, ister bir sağlık kampanyası veya... olsun amaca uygun bir enfrakstürdür mevcut olmadıkça ne bir teşebbüse girişilebilir ve ne de bir sonuca varılabilir. (42) İşin bir de siyasî yönü vardır.

(39) Baran, *op. cit.*, s. 147.

(40) Abadan Nermin, *Social Change and Turkish Women*, Ankara, 1963, s. 1.

(41) Yavuz; *Memleketimizde Toplum Kalkınması*, s. 33.

(42) Gazier, F., *Az Gelişmiş Ülkelerde Âmme İdaresinin Özel Meseleleri*, Plânla-
ma Dergisi, Kış 1962, s. 121.

«Âmme idaresinin yapısı ve meseleleri üzerinde en kesin etkiyi yapan yine de siyasî statüdür. Bunun böyle olması da âmme hizmetlerinin hükümet mekanizmasının doğrudan doğruya bir devamı olması dolayısıyla gayet tabiidir. Maamafih asıl mesele, rejimin özel mahiyetinden çok, ülkenin bağımsızlık derecesindedir.» (43)

Böylece idarenin gereken otoriteyi bazan sağlayamaması ortaya toplum kalkınması hususunda yapılan çalışmalar bakımından bir takım engeller çıkarmaktadır ki bunları şimdi incelemeye çalışacağız.

a) *Koordinasyon ve Değerlendirme Yokluğu*

aa) *Koordinasyon Meselesi.*

Umumiyetle toplum kalkınması atmosferine girmiş memleketlerde çalışmalar idarî bakımdan dağınıktır. İlgili daireler çok farklı esaslara ve faraziyelere dayandıkları içindir ki yapılan işler hakkında hattâ bazan ilgili idarî birimlerin daireleri arasında bile bir çok uygunsuzluklara rastlanmaktadır. Bu koordinasyonsuzluk yüzündendir ki bir çok projeler başarısızlığa uğramış ve daima yarıda bırakılarak yenilerine geçilmiş, bu da toplumlarda bir şüphe yaratmış ve her yeni hareket kuşku ile karşılanmıştır. Halbuki toplum kalkınması alanındaki başarı büyük ölçüde, ilgili daireler arasında yapılacak işbirliğine dayanmaktadır. Çoğu zaman yatay ve dikey olmak üzere iki tip koordinasyondan bahsetmek mümkündür; Yatay koordinasyon toplum birim ve kurumları arasında yapılması düşünülen koordinasyondur. Dikey koordinasyon ise birim ve kurumlar ve merkezle olan koordinasyona verilen isimdir. İşte bu iki tip koordinasyonun nasıl yapılacağı ve ilgili olarak neler yapılacağı hakkında sadece bir takım nazarî bilgiler ortaya koymak yetmez, bunun yanında koordinasyonu engelleyen sebepler üzerinde de durmak icabeder. Daire amirlerinin anlayışı koordinasyon hususunda bir önemli faktör olagelmıştır. Hakikaten bu âmirlerin bu konuda gösterecekleri tutumun koordinasyon bakımından önemini takdir etmek lâzımdır. Zira bu konudaki faaliyetlerin zaman zaman büyük israflara yol açtığı bir vakıadır. Halbuki elde bulunan vasıtalara bir şey katılmadan çok sıkı ve müessir bir koordinasyonun sağlanmasıyla şimdikinden çok daha başarılı sonuçlar çıkarmak mümkün olacaktır. Akla hemen geliveren bir başka husus da devletin bazı konulardaki ihtiyatsızlığının sebep olduğu koordinasyon ak-

saklıklarıdır. Bunun misalini saha elemanlarının tatminindeki den-
gesizliklerde bulmak kabildir. (44)

bb) Değerlendirme Meselesi.

Toplum kalkınması alanında yapılan geniş veya dar mikyastaki tecrübelerin ve alınan neticelerin değerlendirilmesi için gözden geçirilmesi daima ihmal edilegelmektedir. Halbuki toplum kalkınması hareketi her safhasında araştırma ve değerlendirme ile bir arada yürütülmesi icabeden bir harekettir. Bunun yapılmaması ile temel çalışmaların ve metodların düzeltilmesi, çalışmaların verimliliğinin arttırılmasının sağlanamaması demek olmaktadır. Her şeyden evvel bahis konusu memleketlerde hüküm sürmekte olan sosyal, ekonomik ve kültürel şartların bilinmesi gereklidir. Öte yandan bu şartların toplum kalkınması metodları ile hangi yönde geliştirileceği tesbit edilmelidir. Yapılan işlerin her safhasında tam bir tarafsızlıkla değerlendirme yapılarak başarılı ve başarısız sonuçların ve bunların nedenlerinin ortaya konması işe yeni atılacak adımlara büyük ölçüde ışık tutacaktır. (45)

b) *Halka Danışma Mefhumunun İhmal Edilmesi.*

Toplum kalkınmasının hakikaten orjinal olan tarafı, kalkınma metodunun ferdin şahsiyetine verdiği önemli yer, ferde oynattığı rol ve ona ilham ettiği sorumluluk duygusudur. Bundan dolayı toplum kalkınmasında halka danışma önemli bir faktördür. Halka danışma bize «duyulan ihtiyaç» mefhumu getirir... Duyulan ihtiyaç, için kalkındırılması düşünülen toplum birimleri ile yüzyüze temas şarttır. Ancak yapılacak olan bu ilk temasla meselenin kökünden halledilebileceğini sanmak hatalı olacaktır. Halkın itimadını kazanabilmek için onların hakikaten ihtiyaç duydukları şeylerin tesbit edilmesi bir başlangıç olarak çok önemlidir. İlk çalışmalar için ortaya üç kriter konabilir.

1) Halkın yapılacak şeyi arzu etmesi.

2) Bunun nasıl yapılacağı ve kaynaklarının nereden temin edileceğinin bilinmesi.

(44) Yavuz; *Memleketimizde Toplum Kalkınması*, ss. 20 - 21 ve ayrıca bk, Geray Cevat, *Köy Topluluklarının Kalkınması*, İller ve Belediyeler Dergisi, No. 203, ss. 411 - 416.

(45) *Ibid.*, s. 23 ve *Ibid.*, s. 411 - 416.

3) Neticelerin oldukça kısa zamanda kendilerini göstermesi.

Bu şekilde tesbit edilen bir ön çalışma ile halkın ihtiyaç duyduğu konular tesbit edilerek o sahalarda çalışmalar yapmak imkân dahilinde girecek ve böylece toplum kalkınması çalışmalarının daha verimli esaslara müsteniden yapılması gerçekleştirilecektir. Ancak burada bir nokta unutulmamalıdır ki o da burada uygulamaya esas olarak ön çalışmalarda yapılacak olan şeylerin geçiciliğidir. Yani daha çok bu safhada yapılan işlerin, çalışmaların faydasını gösterir demonstratif mahiyette olmasıdır. Nitekim ikinci safhada «belirli bir yön verilmiş duyulan ihtiyaçların» varlığı söz konusu olmaktadır. (46)

Bu hususta yapılacak bir takım şeylerle halkı hazırlamış olan programın kendi refah ve istikbali için arzettiği şeylerden haberdar etmek ve kendi imkânları ve aktif bir şekilde iştirak edeceği kolektif olarak yürütülmesini lüzumlu mülâhaza ettiği alanlarda bizzat kendisini tanıma vasıtalarını temin etmek gerçekleştirilecektir. Zaten problemlerini anlamak kabiliyetleri gelişen halkın duyulan ihtiyaç «diye adlandırdığımız» tercih sahaları da değişecektir. (47)

Böylelikle mahallî halkın kendi problemlerinde söz sahibi olması, onların bu meseleleri kavraması demek olacaktır; çünkü fikirlerinin sorulmakta olduğu konuda düşünmek zorunluluğunu duyacaklardır. Bu onların müşterek hal çareleri bulmalarını icap ettirecektir ki bu safhada artık halk ta teşebbüs kabiliyetini kazanıyor ve bunu kullanıyor demek olacaktır. Burada bir mühim nokta faydalı olan bir başka hareketin, o anda ele alınan hareketle öldürülmemesi problemi olmaktadır; bunun için daha başlangıçtan itibaren halkı daima telifçi bir yola götürmek zorunluğu vardır. Böylece meydana çıkacak bir projenin üstten gelen bir diğerine nazaran çok daha fazla yaşama imkânı vardır. (48)

c) Halkın İştiraki.

Halkın gönüllü teşkilâtlanması ve idare ile işbirliği yapması, belli alanlardaki bir takım faaliyetlere gönüllü olarak katılması ilkelerine dayanan toplum kalkınması metodu demokratik ülkelerde yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Bu iştirakin temelinde hür-

(46) Community Development. N. J., p. 44.

(47) *Ibid.*, p. 45.

(48) Milhaud, *op. cit.*, p. 564.

riyet vardır ve mecburî çalışmaya ve icbara mani olmak temayülünü içinde tutan bir vetiredir. (49) Halkın iştiraki herşeyden önce halkın kalkınma hususundaki isteğine bağlı olacaktır. Bu istek hususî grupların ve fertlerin insiyatifiyle açıklanır. Gerçi hükümet önemli noktalarda bir takım tasarılar hazırlar, fakat bunların tatbikata girişi için hareket halkın gelmelidir. Bu temin edilmedikçe kalkınmanın muvaffakiyeti ihtimali yok gibidir. Ancak tatbikatın gösterdiğine bakılırsa halkın iştiraki meselesi bir politik istismar vasıtası yapılarak halkın esas ihtiyaçlarını değil de politikacıların oylarının garantiye alınması için bir vasıta olarak da kullanılmaktadır. Ancak toplum kalkınması metodu halkın kalkınmaya mümkün olduğu kadar fiilen tam bir iştiraki ile muvaffakiyet sağlamaya çalışır. Halkın iştiraki nasıl temin edilir? Enformasyon toplanmalarında kalabalık bir şekilde mevcudiyet, karar almaya davet, çalışma gruplarına duhul, idare komitelerinde açık sorumlulukların kabulü ve projelerin icrasında ücretle çalışma şeklinde bu iştirak temin edilebilir. Her fert bu projenin kendi programı olduğuna inandığında iştirak optimaldir.

Halkın iştirakinin sağlanması biraz da grupların işbirliği kapasitesine bağlıdır. Bu kapasite ise ferdiyetçiliğin takım halinde çalışma ruhuna mani olamayacak bir seviyede tutulmasıyla mümkün olabilir. Bu iştirak geniş manâda alınmalıdır. Bu iştirak aile veya teşekkül etmiş grupların şeflerinin aktif bir kooperasyonu ile sınırlanmamalıdır. İştirakler bir plân dahilinde temin edilmeli, gençleri ve kadınları da kapsamalıdır. Zira ancak böyle bir iştirak kalkınma programlarına yürürlük verir, temellerini geliştirir ve uzun vadeli bir gelişme sağlar. (50)

d) Teknik Yardım Meselesi.

Toplum kalkınması çalışmaları yapılırken önemli hususlardan biri de devletin teknik yardımda bulunma meselesi olmaktadır. Gerçekten kalkınma ile ilgili olarak yapılacak çalışmalarda devletin bir kısım yardımları deruhte etmesi lüzumu vardır. Mahallî seviyede programın gerçekleşmesi için, mahiyet ve önemi duruma göre değişen bir teknik yardıma ihtiyacın önemi, bilhassa halkın gerekli bilgilere sahip olduğu ve fakat bu bilgileri kullanacak imkân-

(49) Geray Cevat; *Plân ve Toplum Kalkınması*, İller ve Belediyeler Dergisi, N. 206, ss. 555 - 562.

(50) Milhaud, *op. cit.*, s. 564.

lara sahip olmadığı zaman fazlasıyla artmaktadır. Bu teknik yardım bölgesel ve mahallî seviyede faaliyet gösteren çeşitli bakanlıklara ait selâhiyetli servisler tarafından temin edilmesi halinde faydalı olabilecektir. Programların icrasından sorumlu olanlar, fiilî işbirlikleri temenni edilen ve bir hiyerarşi içinde kademeli şekilde bulunan teknik servisler dizisinin varlığını unutmamak zorundadırlar. (51)

Bir meselede toplum kalkınması hareketinin her safhasında her hareket için devletten bir yardım beklemenin biraz hakikatleri görmemek demek olacağıdır. Bunun yanında devlet teknik yardımı o ara iktidara sahip siyasî kuvvetin gösterdiği yönde yapmak durumdadır. Yani eğer devlet adamları hakiki devlet adamları ise yardım toplum hayrına olarak kullanılmak imkânları ile gelecek, kötü politikacıların yön ve yöntem vereceği yardımlar ise-ki umumiyetle geri kalmış memleketlerde bu tip politikacıların ve bu tip yardımların fazlasıyla bulunduğu bir vakıadır- sadece gelecek seçimlerde bir miktar daha fazla oy toplayabilmek esasına bağlı kalmaktan öteye gidemeyecektir.

Devletin yaptığı bu yardımın yanında bir de devlet dışı özel ve genel bir takım teşekküllerin bir toplum kalkınması çalışmasına ihtiyarî olarak arzettiği imkânlardan bahsetmek mümkündür. Ancak bunun için kuvvetli bir ekonomik düzenin var olması icapedir. Buna binaen bu noktaya bağlanabilecek ümitlerin daima muayyen bir limitin altında tutulması lüzumu vardır. (52)

f) Tek taraflı yukardan programlar

Umumiyetle faydalı olacağına inanılan ve aslında hakikaten de faydalı olan gayretlerin halk tarafından değil de üst makamdan gelmesi verimli bir tesirleşmeye yol açamaz. (53) Bu hallerde insiyatif yukarda kalır, hareket ettirici kuvvet dışarda bulunmaktadır.

İdarecilerin, her basamaktaki politikacıların sabır, tahammül ve fedakârlık isteyen, uzun sürede mevya verecek işlerden çok, gösterişli, partilerinin ve şahısların propagandasını yaptıрмаğa elverişli projelere önem vermeleri programların başarısızlığında başlıca âmillerden olmaktadır. (54)

(51) *Ibid.*, s. 564.

(52) *Ibid.*, s. 564.

(53) Dinçer Nabi, *Toplum Kalkınmasında Öncelik Meselesi*, İl. ve Bel. Dergisi, N. 206, s. 153 - 154.

(54) Yavuz F., *op. cit.*, s. 107. (Köy Kalkınması)

Gerçi denilebilir ki uzun süreli kalkınma programlarına öncelik verildiği takdirde toplulukların kalkınma hareketlerine katılması şansları daha düşük olacaktır. Kısa sürede sonuç veren programlardan başlamak daha olumlu neticelere gidebilecektir.

Burada esas önemli olan bölgesel özelliklerin gerekli kıldığı önceliklerin tesbitidir. Bu tesbitler bölgesel özelliklere önceliğin tanınarak güçlükleri yenmeğe başlamak ve böylece toplum çapındaki hareketleri stimüle etmek için gereklidir. (55) Bu yolla halkın toplum kalkınması plânlarına itimadı artacak ve kendi yararlarına bir şeylerin yapıldığını görmek onları istikbale ümitle bakmaya zorlayacaktır. Böylelikle de öncelikle politik görüş açılarının varlığı binnisbe yok edilecektir.

IV — FİZİKİ MAHZUR

Köylerin kuruluşlarının dağınıklığı ve bunun sonuçları, üzerinde de önemle durulması elzemdir. Her toprakta istifadeye açılmış mebzul imkânlar bulunmadığı içindir ki yerleşme ve toprağı işletme bakımından son söz devletin veya ferdin değil, daha çok muhitindir. (56) Bu yüzdendir ki kilometreler boyunca boş arazilerde üç beş evlik topluluklara rastlanmakta bunun yanında tabiat şartlarının binnisbe iyi olduğu yerlerde bir kaç tane birden köy kuruluşuna rastlanmaktadır. Bu bir dereceye kadar Bacon'ın «insanların tabiatın hizmetçisi» olduğunu söyleyişinin boş olmadığını delilidir de..

Hal böyle olunca bir takım tedbirlere başvurulmasının icap ettiği bir hakikattir, zira köylerin bu şekilde birbirinden ayrı olması bir çok bakımlardan ortaya mahzurlar çıkarmaktadır.

Bunlar arasında bizce en önemlileri ulaşma ve haberleşmeye dair olanlarıdır. Her iki husustaki mahzurlar da köyün umumî olarak dünya görüşünün kapalı bir çevreye inhisar etmesi sonucunu doğurur. Devletten ulaşma hakkında büyük yatırımlara girişmesini beklemek biraz saflık olacaktır, çünkü bu herşeyden önce devletin yatırım imkânlarına bağlı kalmaktadır. Halbuki geri kalmış memleketlerin yatırım imkânları iktisadî güçleriyle oranlıdır. Bu bakımdan ulaşım hususunda yapılacak şey köy merkezlerini büyük merkezlere bağlamak olabilir.

(55) Tütengil Cavit Orhan, *Köy Kalkınmasının Bazı İlkeleri*, Plânlama Dergisi, Kış 1962, s. 94 - 99.

(56) Tankut Hasan Raşit, *Köylerimiz*, Ankara, 1939, s. 34.

Haberleşme önemi ise artık bugün herkesçe bilinmektedir. Toplumsal eğitimdeki rolünün yanında haberleşme insanlara yeni fikirleri kabul etmeleri, muayyen meselelerde davranış göstermeleri hususunda büyük yardımları olabilecek bir müessesedir. (57) Yerleşme mıntıklarının ayrı olmasının alıcı cihazlardaki ve tevziattaki teknik güçlükler ve ekonomik imkânsızlıklar hususunda ortaya çıkardığı güçlüklerden ötürü haberleşmeden gerekli derecede faydalanılamaması sonucunu doğurduğu bir vakıadır.

Sonunda yapılması gereken şey açıkça ortaya çıkıyor- Köylerin birleştirilmesi problemi.

Toplum kalkınması çalışmalarının dağınık iç iskân şartlarının hüküm sürmekte olduğu memleketlerde iç iskân şartlarına göre uygulanması gerektiği artık herkesin bildiği bir önerme diye adlandırılabilir. Yerleşme noktaları küçük küçük topluluklardan ibaret olmaktadır. Bunların hepsinin birden tek bir ilgi konusu olarak ele alınması imkânının olduğunu söylemek en hafif tabiriyle aşırı bir optimizm olur. (58) Bunları yerlerinden kaldırıp yeniden kurmak sonucunu verebilecek bir birleştirmeye tâbi tutmak ise çeşitli diye adlandırılabilir bir takım faktörler yüzünden zor olan bir şeydir. Ancak köylerin dağınıklığının çıkardığı sayısız mahzurları da bir an olsun gözden kaçırmamak lâzım... Toplum kalkınması prensiplerine ve demokratik esaslara uyarak bütün bu köylerden bir veya bir kaç düzinelik kalkınma birimleri teşkil etmek, ortaya sayılmakla bitmeyecek sonsuz güçlükler çıkartabilecek ve evvelce de bahsedilen kötü alışkanlıkları da birleştirmesi sonucu, hiç olmazsa kısa sayılamayacak bir süre için toplum kalkınmasında sınırlı başarıların değil, sınırsız başarısızlıkların meydana gelmesi söz konusu olacaktır. (59)

O halde yapılacak şey yakınlıkları, ulaştırma imkânları, ekonomik ve sosyal münasebetleri bakımından dikkatle incelemeye tâbi tutulduktan sonra ele alınarak 8 ilâ 10 köye merkez olabilecek ve kalkınmağa en müsait köyleri merkez seçmek, çeşitli tarımsal hizmet ve tesisleri burada toplamaktır. (60)

Ancak önceki mütalâalarımız muvacehesinde bunun da tek çıkar yol olmadığı gözden uzak tutulmamalıdır.

(57) *Communications and Political Development*, Selected Readings, ss. 32 - 57.

(58) Geray Cevat, *Köy Topluluklarının Kalkınması*, s. 415.

(59) Yavuz Fehmi, *Şehircilik*, s. 123.

(60) Geray Cevat, *Köy Topluluklarının Kalkınması*, s. 415.

Bu birleşme nasıl gerçekleştirilecektir... Polis tedbirleriyle köyleri birleştirmenin mümkün olamayacağı, toplum kalkınması hareketi ilerledikçe bunun kendiliğinden sağlanacağı, uygun yerlerde kurulmuş olan köylerin hızla gelişmesi karşısında, bazı yerlerde bunların gerileyeceği, belki de sönüp gideceği bir spekülasyon sonucu elde edilebilecek sonuçlardandır.

SONUÇ

Başlangıçta söylediğimize bir defa daha dönmek zorundayız. Toplum kalkınması çalışmalarının hepsinde aynı başarıyı elde etmek imkânı yoktur. Tam bir mükemmelliyetle işleyen bir mekanizma kurmak imkânı olmadığı gibi... Bir takım sebepler bir takım neticeler yaratacak, bu neticeler başka neticelerin sebepleri olacaktır. Bundan da kaybeden elbetteki toplumun kendisi olacaktır. Buna mani olmak için bir şeyler yapmak pek de o kadar imkânsız olmasa gerektir. Ama burada da telifçi olmak mecburiyeti vardır. Zor kullanmadan, istekten doğan bir hırsın yaratılması söz konusudur. İdarecilere de halkın kendisile eşit derecede bazı mükellefiyetler düşmektedir. İdare tarafından gelecek plânlı, koordinasyonlu, rasyonel çalışmanın, halkın ortaya koyacağı azim, çalışmaya hazır olma, bir şeyler yaratabilmeye dair inançla biraraya gelmesi... Bundan ötesinde de pek fazla şeye lüzum kalmamaktadır. Biraz hüsnüniyet ve biraz açık kalplilik... Problem çözümlenmekten zannedildiği kadar uzak değildir.